

लिके शिल्पिकुलप्रधाने पु० भरतः । कुले भवः यत् कुल्य
ख । कुलीनः टकञ् । कौलियक कुलोद्भवे त्रि० अश्वदि० चतुरर्या
यः । कुल्य कुलसन्निहृष्टदेशादौ त्रि० बलादि० देशे मत्प मस्य
वः । कुलवत् कुलयुक्ते त्रि० स्त्रियां स्त्रीषु कुलवती
तत्र सजातीयसंघे “यस्यासलहारिधिवारिवीचिच्छटो-
च्छलच्छङ्कुलाकुलेन” भावः अलिकुलसङ्कुलेत्यादि जयदेवः
प्रथिव्याधारे मूलाधारे लीयते-ली+ड । ११ कुलकुण्डल्यां
स्त्री उपचारात् तदुपासके तन्त्रोक्ते १२ व्याचारविशेषयुक्ते
कुलाचाराधिकारेणैव कुलचन्द्रिका कुलक्रमदीपिका कुल-
चूडामणिकुलास्त्रवाद्यवस्तुन्यन्याः १३ भूमिलम्ने च
त्रि० । १४ तन्त्रोक्ते तिथिनक्षत्रवारभेदे त्रि० कुलतिथि-
कुलनक्षत्रकुलवारशब्दे कुलाचारशब्दे च विवृतिः ।

कुलक न० कुल-क कौ लीयते ली-ड वा ततः संज्ञायां कन् ।
१ पटोललतायां २ परस्परसंबद्धस्योक्तपञ्चके च मेदि०
“कलापकं चतुर्भिश्च पञ्चभिः कुलकं मतम्” सा०द० ।
३ काकेन्द्रौ पु० अमरः ४ बल्लभीके पु० कुलश्रेष्ठे त्रि० मेदि०
५ मरुवकच्छे पु० रत्नमा० ७ हरितसर्पे पुं स्त्री० राजनि०
दक्षपीलौ पु० भावप्र० । ८ शिल्पिकुलप्रधाने त्रि० भरतः ।

कुलकर्कटौ स्त्री नित्यकर्म्म० । चीनकर्कट्यां राजनि० ।
कुलकुण्डलिनी स्त्री कौ प्रथिवीतत्त्वाधारे मूलाधारे लीयते
ली-ड कर्म्म० । तन्त्रोक्ते मूलाधारे सर्पीवद्वस्थिते
शिवशक्तिभेदे कुलकुण्डलीत्ययत्न स्त्री । तत्स्वरूपा-
दिकं शारदायासक्तम् यथा “ततश्चैतन्यरूपा सा सर्वगा
विश्वरूपिणी । शिवसन्निधिमासाद्य नित्यानन्दगुणो-
दया । दिक्कालाद्यनवच्छिन्ना सर्ववेदार्थगा शुभा ।
परापरविभागेन परशक्तिरियं स्रुता । योगिनां हृद-
याम्बोजे न्यत्यन्ती नित्यमञ्जसा । आधारे सर्वभूतानां
स्फुरन्ती विद्युदाकृतिः । शङ्खावर्त्तक्रमाद्देवी सर्वमा-
वृत्य तिष्ठति । कुण्डलीभूतसर्पाणामङ्गत्रियसुपेयुधी ।
गुणिता सर्वगात्रेषु कुण्डली परदेवता । विश्वात्मना प्र-
बुद्धा सा सूते मन्त्रमयं जगत् । सर्वदेवमयी देवी सर्व
मन्त्रमयी शिवा । सर्वतत्त्वमयी साक्षात् सूक्ष्मा सूक्ष्म-
तरा विभुः । त्रिधामजननी देवी सोमसूर्याग्निरूपिणी ।
त्रिभेदतेजसां कर्त्री शब्दब्रह्मस्वरूपिणी । द्विचत्वारिंश-
द्वर्षाणां पञ्चाशद्वर्षरूपिणी” । विवृतभेदत् पदार्थादर्शे
रात्रवभट्टेन यथा “कुण्डलिनीतत्त्वपत्तिमाह तत-
श्चैतन्येति । तदुक्तं “मूलाधारात् प्रथममुदितोयस्तु
शब्दः पराख्यः पश्चात् पश्यन्त्यथ हृदयगोबुद्धियुग्

मध्यमाख्यः । वक्त्रे वैखरार्थं रुद्रिधोरस्य जन्तोः
सुषुम्णावङ्गस्तस्माद्भवति पवनप्ररितोवर्णसंघः” । ततः
शरोरोत्पत्त्यनन्तरं चैतन्यरूपा अतएव शब्दब्रह्ममयी
सा देवी कुण्डली परदेवता सर्वगात्रेण गुणिता अतएव
विश्वात्मना सर्वात्मना प्रबुद्धा जातप्रबोधो मन्त्रमयं
जगत् सूत इति दूरेण सम्बन्धः । तत्र मूलाधारे कु-
ण्डलीभूतसर्पवद्भाडीवर्त्तते तन्मध्ये वायुवशादस्याः स-
ङ्करणमेव गुणनम् । चैतन्यरूपेति स्वरूपाख्यानं सा
प्रसिद्धा सर्वमावृत्य तिष्ठतीत्यनेन कर्त्तव्याभिर्प्रदर्शिता विश्व-
रूपिणीत्यनेन विषयव्याप्तिः । शिवसन्निधिमासाद्य स्थि-
तेति शेषः अनेन शैवसिद्धान्ते शक्तिशब्दवाच्येयमित्यु-
क्तं सन्निधिशब्दोऽप्यौपचारिकः तन्मते शिवशक्तौ प्रार-
भेदात् तदुक्तमभिनवगुप्तपादाचार्यैः “शक्तेश्च शक्ति-
मद्रूपाद्गतिरेकं वाच्यति । तादात्म्यमनयोर्नित्यं वङ्ग
“हनयोरिय” । यद्वा सम्बन्धुनिधिस्वरूपं शिवस्वरूपं
प्राथम्यार्थः वक्ष्यति च “पिण्डमवेत् कुण्डलिनी शिवा-
त्मेति” गुणानां सत्त्वरजस्तमसाहुदयोयस्याः सा नित्या-
नन्दा चासौ गुणोदया च सा नित्यानन्दगुणोदया तेन
कुण्डलिनीस्वरूपसक्तं गुणोदयेत्यनेन साङ्ख्यमते प्रकृति
वाच्येयमित्युक्तं यदाहुः “प्रधानमिति यामाह्वर्यां शक्ति-
रिति कथ्यते” इति इदानीमध्यात्माधिभूताधिदेवादि
विषयादिज्योतिप्रक्रमेण तस्या व्याप्तिमाह दिक्कालेति
सर्वदेहाहुगेति देहव्याप्तिः परापरविभागेन काचन परा
शक्तिः काचनापरा तद्विभागेनापीयं परशक्तिरेव यदाहुः
“भूमिरापोऽनलोवायुः खं मनोबुद्धिरे व च । अहङ्कार
इतीयं मे भिन्ना प्रकृतिरष्टधा । अपरेयमितस्वनरां प्रकृतिं
विद्वि मे पराम् जीवभूतां महावाहो । यदेदं धार्यते
जगत्” (गीता) । यद्वा परः स्थूलः अपरः महास्थूलः
महदादिः तद्विभागेन परशक्तिः स्थूला शक्तिः स्थूलात्-
स्थूलेत्युक्तेः । अनेन महदादिव्याप्तिः यद्वा सर्वदेहाहुगेत्य-
नेन प्राकृतशब्दतोयं तथ पुं स्त्रीनपुंसकलिङ्गव्याप्तिर्द्दिशिता
शब्दतो यथा शिव इत्युच्यते कुण्डलिनीत्युच्यते प्रधानमिति
एवंभूतापि सा स्त्रीत्वेनैव निर्दिशत इत्याह परापरेति
परा पुं प्रकृतिः अपरं नपुंसकप्रकृतिस्तद्विभागेन इयं
पराशक्तिः स्रुता अयमर्थः यद्यपि लिङ्गत्रयवाच्या तथापि
तूर्णमेवाचलभक्तिभारपरिभ्रान्तमक्तजनसमस्ताकाङ्क्षाक-
ल्पबन्धी परशक्तिपदवाच्येति । अत एव शुभा रमणी-
या यदाह्वराचार्याः” पुंनपुंसकयोस्तुल्याप्यङ्गनाथं वि-